

Slovenski narod in njegova kulturna zavest

Spoštovani!

V veliko zadovoljstvo mi je, da lahko govorim tu, v Katoliškem domu prosvete v Tinjah. Pisatelj Alojz Rebula je v nekem svojem dnevniku iz leta 1993 omenil Tinje med kraji, ki so nekoč, kot tudi Draga na Opčinah – sicer zunaj matičnega ozemlja – »sredi mrtvega slovenskega vesolja goreli za slovensko idejo« (Zvon, št. 5/6, 2006). Zares, s svojo raznoliko kulturno, duhovno, izobraževalno, politično-zbliževalno itd. dejavnostjo že vrsto let predstavlja duhovni center koroških Slovencev, toda za poznavalce tudi v Sloveniji in najbrž še drugod velja za prostor dialoga in poglobljenih aktualnih iskanj na področjih, ki sem jih omenil. Mest te vrste na Slovenskem ni veliko, glede na letno število prireditev pa nemara sploh ne, saj jih je, kot sem nekje bral, tu v Tinjah več kot 500.

V tej luči je tudi predlagana tema »slovenski narod in njegova kulturna zavest«, o kateri naj bi govoril, primerna snov, vsaj z vidika mojega razumevanja, kajti po moje je aktualna, čeprav še ne tako »na površju«, da bi bila že vsakdanja. Vsaj v Sloveniji ni pogosto predmet javnih razprav. Sicer pa je znano, da je bilo tudi v preteklosti veliko manj debat o kulturni kakor pa o narodni oziroma nacionalni zavesti oziroma slovenstvu: o obstoju, nevarnostih, možnostih, upih in načrtih slovenske etnične skupnosti so slovenski kulturniki in ustvarjalci – ustrezno času, v katerem so živeli – iz mnogih vidikov razpravljali menda od samih začetkov našega samozavedanja dalje, posebej pa še med obema vojnama in v zadnjem desetletju pred osamosvojitvijo (prim. knjigo *Slovenska misel*, CZ, 1985). Pri tem je bila slovenska kultura – a takrat v širšem smislu – tako rekoč v središču njihove pozornosti. Danes se o narodni zavesti javno govori precej manj, a če že, neredko v pomenu, ki je bliže sicer malo uporabljanemu pojmu »kulturna«, ne pa narodna/nacionalna zavest. Razlog je morda v tem, ker obe sintagmi pomensko nista ostro ločeni, vendar to verjetno ne toliko zaradi površnosti razpravljavcev kot bolj zaradi okoliščine, da dogajanje v zvezi z novim položajem in vlogo kulture v Sloveniji še ni dojeto in proučeno do stopnje, ko bi se pojavila nuja po ostri in jasni definiciji »kulturne zavesti«. Saj tega pojma ne najdemo niti v izčrpnem Slovarju slovenskega knjižnega jezika niti v Pravopisu iz leta 2001.

Z govorom o tem pojmu smo torej na nekoliko težavnem terenu. Toliko bolj zato o njem kaže govoriti, kajti razmere – če naj se tako izrazim – v družbeni bazi terjajo refleksijo o njem.

A če naj kar koli rečem o slovenski »kulturni zavesti«, bi najprej rad povedal, v čem je po mojem danes čutiti razliko v razmerju do slovenske »narodne/nacionalne zavesti«. Seveda se zavedam, da bi pri tem moral razviti širšo argumentacijo, kot jo lahko ponudim ta hip – v okviru tega nastopa to niti ne bi bilo mogoče. Torej, preprosto jo čutim v tem, da se slednja nanaša zlasti na narod/nacijo, narod pa je danes v nasprotju od preteklosti, v kateri je bila njegova bistvena identifikacijska podstat kultura, manj povezan s kulturo, precej

bolj pa z državo in politiko, z njima pa se povezuje cel spekter različnih vsebin, od običajne, »normalne« demokracije do nacionalizma, diktature in nasilja pa tudi ukrepov od pravih do dvomljivih vrednosti. Nikakor ne trdim, da je slovenski državi in nacionalni zavesti danes mogoče očitati nasilje, nestrpnost ipd., čeprav pri tem ne izključujem posameznikov in skupinic. A nacionalna zavest je nedvomno živa, le da se izraža na druge načine in v drugih družbenih segmentih kot nekoč (prim. navijanje na športnih tekmah). In s kulturo včasih nima skoraj nobene zveze. (Znano pa je, da se je ponekod in na splošno živi nacionalni zavesti narodov v prostoru bivše Jugoslavije pripisovalo sokrivdo za krvavi razpad države, češ da je ta zavest bila pravzaprav nacionalizem – kar je zelo simplificirana, tudi sprevržena ocena, saj so bili vzroki razpada veliko širši in globlji – a to ni tema tega nastopa.)

Naj še za hip ostanem pri slovenski narodni/nacionalni in kulturni zavesti. Kot rečeno, prva se bolj navezuje na slovensko državo in s tem teoretično na prej naštete eventualne njene izraze in karakteristike. Toda z vstopom Slovenije v EU se je stopnja njene budnosti nekoliko zmanjšala; kajti varstvo naroda ali nacije je z vstopom v EU doseglo svoj vrh, se pravi zadobilo dvojno zavarovanje: ob tem, da narod in državljane v mnogočem še vedno varuje matična država, pa je veliko skrb za njihovo varnost na vitalnih področjih prevzela tudi velika državna institucija EU. Tako se je, kot razumem EU, zgodilo v vseh državah članicah, kar je morda povzročilo spremembe tudi pri stopnji nacionalne zavesti vseh članic. S tega vidika je za koga govorjenje o njej – nacionalni zavesti – bodisi pleonazem, ki nima utemeljene vsebine, bodisi izraz neutemeljenega strahu pred nevarnostjo ali nekakšne prevzetnosti in frustracij določenih plasti prebivalstva, za koga četrtega izraz nacionalizma itd. Vendar mislim, da to še ne pomeni, da je skrb za obstoj naroda/nacije kot take nepotrebna in neupravičena. Nasprotno; toda ta skrb se iz mojega zornega kota mora nanašati zlasti na neki drugi, notranji ali globlje vsebinski vidik narodnega obstoja. S tem mislim na narodovo kulturo v ožjem smislu, na njegovo kulturno izročilo in živo ustvarjalnost, oprto na kreativno moč izpovedi, svobode in etike sožitja, in seveda na jezik, ki je pri Slovencih ena bistvenih konstitutivnih prvin skupnosti (marsikaj od tega je npr. zapisano v uvodu Šeligovega Nacionalnega kulturnega programa iz leta 2000). Pri tem pa je kultura za vsako okolje tista »dodana vrednost«, ki mu daje svoj profil je obenem dejavnik njegovega splošnega razvoja. S tem karakterjem je seveda še vedno ena najvažnejših prvin identitete naroda in kot taka njegovo sidro v valovih globalizacije, ki se malo meni za razlike med narodi in ljudmi.

V tej luči, mislim, kultura zdaj zaseda (ali bi morala zasedati) nek zelo poseben prostor slovenske zavesti. Nebrižnost do nje bi bila usodna, saj kultura sohranja narod/nacijo kot subjekt in kot soigralko v tekmi držav znotraj EU in seveda v svetu. Kolikor tega ne bo v naši zavesti, bo naša državna prisotnost v EU izgubljala moč in zanimivost in narod svojo perspektivo.

Prej sem dejal, da o kulturni zavesti v Sloveniji skoraj ni javnega pogovora. A v nekem smislu morda lahko rečem, da pa tako pojmovani značaj kulture v naši zgodovini vendarle ni nekaj čisto novega. Če bi se ozrli v preteklost in se ustavljali pri najpomembnejših ustvarjalcih, bi ugotovili, da je bila v držbi in ravnanju še kako močna ravno ta zavest, čeprav se je nazadnje vse bolj ali manj zreduciralo na pojem narodne zavesti. Toda kaj drugega kot kulturna zavest je bila npr. v jedru Prešernove ustvarjalnosti? Seveda sta poleg nje tudi misel na politiko, narod, demokracijo, svobodo itd., toda Prešernovo pisanje izpričuje predvsem boj za visoko umetniško kakovost, za najvišji estetski dosežek pesmi, saj je zlasti to dosežek, kar prispeva k tisti visoki kulturi, ki profilira Slovence kot samosvojo skupnost in jih vodi v razvito družbo narodov. In kulturna, verjetno pa manj politična ali narodna zavest je bila tista, zaradi katere je veliki pesnik zavrnil »ilirščino« kot jezik svoje poezije, in se odločil za slovenščino. Slovenščina je bila tu, pred njim in v njem kot dar nekakšnega hegeljanskega svetovnega duha, zategadelj je ni imel pravice zavreči in zamenjati za ilirščino (in, kot je sklepati iz njegovega pripisa v pismu Smoletu, bo samo ta duh oz. Gospodar imel na koncu časov pravico soditi o dobrih in slabih literarnih plodovih v slovenščini in ilirščini).

Prepričan sem, da je bil ta boj za visoko kakovostno ustvarjalnost značilen za vrsto najvidnejših slovenskih avtorjev. A ker se v tej zvezi tudi temu vprašanju ni mogoče širše posvečati, bi za ilustracijo rad spomnil le na en zgled, na pojmovanje, ki je za naš primer še zanimivo, namreč na stališče mladega Josipa Vidmarja do pomena ožjekulturne, umetniške ustvarjalnosti za Slovence. V njegovem eseju iz leta 1932 *Kulturni problem slovenstva* med drugim beremo, da je majhen narod, kakršni smo, ustvarjen za to, da ustvarja kulturo – da je torej poslanstvo našega naroda umetniško in da bo prišel čas, ko se bomo do kraja zavedali te naloge in začeli vestno delati zanjo: »Strnili bomo v svojih umetnostih najdragocenejša umetniška dognanja svojih velikih sosedov in jih prekvasil s svojo duhovitostjo, kakor je to storil Prešeren v liriki. Ustvarili bomo na svojih tleh nove Atene in novo Florenco.«

Kot drugo zanimivost v tej zvezi naj navedem misel, ki jo je nekaj let pozneje (v eseju *Slovenci in politika*, 1940), že v novih razmerah, tj. v drugem letu druge svetovne vojne, izrazil Edvard Kocbek. Temu »samokulturnemu smotru« naroda – ne da bi omenjal njegovega avtorja – je oporekal z argumentom, da narodu pristoji tudi politično delovanje in da moramo biti tudi političen narod, še več: »Na prvo mesto naše življenjske dinamike mora čim prej stopiti resnična slovenska politična volja. Ta slovenska politična volja mora postati nosilka Prešernove metafizične utemeljitve slovenstva.«

Ti dve stališči kažeta, da je bila zavest o pomenu in mestu kulture v toku časa različna, odvisna od zgodovinskih okoliščin. Če se mi zdi, da je ta pomen zdaj v nekakšnem drugem planu, saj je res videti, kakor da je na »prvo mesto naše življenjske dinamike« stopila politika, pa mislim, da za kulturo to ne bi smeli biti slabi časi, ampak glede na naš položaj v preteklosti prej ugodni. Čeprav

živimo z mnogimi problemi, smo svobodni, v tej svobodi pa nam je dano videti vso paleto za narod življenjsko važnih dejavnosti, toda v njej tudi kulturo, ki se nam zdi, da jo danes lahko omejujeta le moč ustvarjalčevega daru, znanja in imaginacije. To pa je položaj, ki edini lahko najbolje odgovarja zahtevam novega geopolitičnega trenutka v Evropi. V njem gre za to, da vsaka članica EZ ohranja in razvija svojo kulturno identiteto, katere najvidnejši izraz je prav umetnost z jezikom. Za nas pomeni to poudarjeno zahtevo po visoki ustvarjalnosti, ki bo krepila vse druge dejavnosti in eksistencialno odražala posameznika in njegovo skupnost. Prepričan sem, da bomo z njo tudi širšemu evropskemu prostoru prispevali marsikaj novega in ga obogatili. Razloge za to vidim v dejstvu, da je naša življenjska izkušnja kot naroda in njegovih posameznikov razmeroma različna od izkušenj drugih, tudi večjih, na podlagi teh izkušenj pa bodo mogla nastajati avtentična, specifična dela, četudi bodo, kot sem prej navajal vizionarno Vidmarjevo prerokbo, prekvašena s tujimi idejami ali pa jih bo slovenski umetnik ustvarjal celo na tujem. Nemalo del te vrste na različnih področjih je že nastalo v drugi polovici minulega stoletja, že v intenzivnem toku naše emancipacije (izmed imen naj omenim Jožeta Plečnika, Zorana Mušiča, Edvarda Kocbeka, Milana Komarja, Lojzeta Kovačiča, Daneta Zajca, izmed živečih Borisa Pahorja, Draga Jančarja, Tomaža Šalamuna, Janeza Bernika, Florjana Lipuša, Valentina Omana, Lojzeta Lebiča, Nika Grafenauerja, da ne naštevam naprej). In kolikor lahko spremljam naše kulturno življenje in njegove ustvarjalce, bi dejal, da nove stvaritve te vrste lahko pričakujemo tudi od mlajših, pravzaprav še neznanih imen. Kajti naša kolektivna zgodovinska in pretresljiva eksistencialna izkušnja še nikakor nista izčrpani. V tem smislu je naša kultura še vedno mlada in neodkrita.

Kot veste, je nekdanja Jugoslavija skušala kulture njenih narodov unificirati, kar je bil eden temeljnih razlogov za njen propad. Kot rečeno, je zdaj prav obratno: Evropska zveza nam tako rekoč nalaga dolžnost, da vsaka država članica kulturo spodbuja in mojstri po svoje in z njo krepijo svojo identiteto, prepoznavnost – s čimer krepimo tudi sožitje članic Zveze. Naša kulturna zavest se torej na nekem drugem nivoju mora realizirati v daljnovidni in dejavni kulturni politiki, ki zaznava in sprejema izziv časa. To bi se reklo, izziv na domači in svetovni ravni. Zato med svoje prioritete mora ob drugem sprejeti skrb za visoko ustvarjalnost, za spodbujanje kulturne tvornosti vseh Slovencev (skupni kulturni prostor) in njenih manjšin, skrb za kulturno dediščino in za jezik, nenazadnje pa tudi za promocijo kulturnih dosežkov doma in na tujem.

Namenoma sem navedel le nekaj prioritet, pa še v zvezi z njimi bi se ustavil samo pri dveh. To sta skupni slovenski kulturni prostor in vprašanje slovenskega jezika v javnosti. Glede prvega, tj. skupnega kulturnega prostora, ki ga je menda formuliral Srečko Kosovel, je mogoče reči, da je za nas pomemben vsaj iz dveh razlogov. Z njim – najprej – zajemamo tudi naše etnične robove in otoke sredi tujejezičnih ozemelj, kar je lahko izjemno produktivno tudi za t.im. matico oziroma njeno središče, in dalje, podpiramo živo, avtohtono ustvarjalnost in

ohranjamo kulturno dediščino Slovencev zunaj državnih meja. To je tolerantna, nenasilna politika, ki računa na potrebe in želje po samoizražanju, ne duši ali ne omejuje pa svobode drugih in drugačnih, ki s Slovenci živijo na večjezičnih območjih. Prav tako pa ne spregleduje svobode manjšin, ki so na območju znotraj Slovenije, saj se le-te neovirano povezujejo in komunicirajo z matičnimi deželami. – Poznam nemalo kritičnih pripomb, zadevajočih dejansko funkcioniranje načela »skupnega slovenskega kulturnega prostora«; ena najtežjih je očitek, da se »matica«, zdaj slovenska država, v praksi vede mačehovsko in se zdi, kakor da svojih manjšin onstran svojih meja več ne potrebuje. V resnici je precej stvari pomanjkljivih in ne pretok informacij ne izmenjava kulturnih skupin in posameznikov nista zadovoljiva; v času »združujoče se Evrope« bi oboje moralo biti bolj intenzivno in blizu tistemu, kar imenujemo skupni slovenski kulturni prostor, ki ga nekdanje meje ne ločujejo in zapirajo drugega pred drugim. Reči moram, da je pri tem »kulturna zavest« znotraj matice najbrž še prešibka, da bi mobilizirala in vzdrževala ustrezen pretok informacij in ljudi, toda na drugi strani moram tudi dodati, da si kulturna politika z različnimi oblikami podpore vendarle zelo prizadeva, da bi stiki in med matico in zamejstvom bili plodni. Razumeti pa kaže, da ne more imeti veliko uspeha na področjih, ki sodijo v meddržavno urejanje zadev. Tu bi za primer lahko navedel postavljanje dvojezičnih krajevnih tabel na Koroškem: aktualno početje je nesprejemljivo in ga obsojamo kot skrajno poniževalno in protizakonito ravnanje zoper koroške Slovence: toda s tem žal ne moremo ustaviti početja, čeprav v resnici ponižuje vse Slovence, saj takšna nesprejemljiva ravnanja ne prispevajo k sožitju; ustvarjajo nepotrebno ozračje nestrpnosti in so v nasprotju s prizadevanji obeh vlad za konstruktivno in partnersko sodelovanje.

Kar pa zadeva slovenski jezik, do katerega je »kulturna zavest« pri nas morda bolj budna kot do česar koli v kulturi, smo v Sloveniji, kot je znano, sprejeli vrsto ukrepov, tudi zakonskih, ki naj varujejo materinščino v javnosti. In prav tako je znano, da naš jezik še nikoli ni bil tako uveljavljen in sprejet po svetu kot danes. Pa vendar, včasih koga obide bojazen, da je s tem slovenščina dosegla svoj vrh priznanja in varstva, da pa se bo njen razvoj z njega prevesil navzdol, vprašanje je le, kako strmo. So pač tokovi, ki jih deloma poznamo, deloma pa jih niti ne moremo predvideti, a se obojim komaj upiramo. V dodatno obrambo bomo letos sprejeli Nacionalni program za jezikovno politiko, ki bo vseboval izdelano strategijo za ohranitev oz. izboljšanje sedanjega statusa slovenščine – kolikor bo mogoče tudi med Slovenci zunaj meja Slovenije. Po eni strani sicer vemo, da se s svojim jezikom ne smemo zapreti v geto, saj bi škodovali sami sebi, ampak vzdrževati značaj odprte družbe in torej sprejeti izziv sveta, ki se globalizira. Še večja nevarnost od te zunanje je v nas samih, tako v Sloveniji kot najbrž še bolj med Slovenci zunaj nje. Marsikomu je pač materinščina jezik domačije in omejene izrazne moči, ne pa univerzalno sredstvo komunikacije, in jo zato zamenjuje z večjim jezikom ali se je celo sramuje. Poznavanje in raba

drugega, večjega jezika, sta sicer danes neogibni, na srečo tudi razmeroma hitro dosegljivi in priučljivi veščini, toda vendarle smem domnevati, da ne »pokrivata« večjega dela človekovega vsakdanjika, čeprav je jasno, da ne pri vsakomur enako. Tako večji del vsakodnevne pragme vendarle lahko obvladujemo z materinščino. Bojim se, da v kulturni zavesti ne tako redkih to dejstvo iz ne zmerom istih razlogov ne najde ustreznega mesta. Kot da se potrjuje misel, ki jo je v nekem svojem eseju (*Misli o jeziku, 1963*) izrazil Kocbek, ko je rekel, da Slovenec danes »ni kongenialen svojemu jeziku«, in dalje, da se »slovenski človek ne izraža tako, kakor ga k temu vabi njegov razviti, razčlenjeni in prožni jezik (...) Slovenski človek se svojega razvitega jezika ne poslužuje tako, kakor ga k temu vabi njegova zahtevna in razčlenjena stvarnost, družbena in moralna (...) Kriza izvira iz globoke, zgodovinsko podedovane nevere v življenje in vase, iz občutka manjvrednosti (...) in iz travmatične narave množičnega človeka«.

Po eni strani je torej nevarnosti za slovenščino nemalo.

Toda po drugi strani ... so pred nami tudi dokazi uspešnih prizadevanj danes in v preteklosti, ki nam ni bila naklonjena, vendar smo lahko ohranili in razvili jezik, v katerem se zdaj izražajo naši evropsko uveljavljeni pisci in govorijo/pišejo znanstveniki evropskega ranga. To pa ne more biti razlog za pretirano bojazen in strah. Poleg tega ... poleg tega je tu še neka vera, ki je bila najbrž prisotna v naših prednikih in kot tedaj tudi zdaj nima otipljivega temelja: da se slovenščina ne more preprosto izgubiti ali umreti. Kot je nečemu podobnemu verjel Prešeren ali za njim še kdo. Ker morda izvira iz nečesa presežnega – danes vsekakor tudi iz kulture, ki iz svojega temnega izvora »gori za slovensko idejo« in bo živela iz nje tudi v prihodnje.

Tinje, 4. februarja 2007

Dr. Vasko Simoniti